



16 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1865

ՀՐԶԱՆՔԻ ԲՈՒՆԱՐԻ

ԹԻՒ 83

Կը հրատարակուի մէկ անգամ 1. 8. 16 և 23 ինչ :
Ինչպէս որ Կը հրատարակուի 20 ֆրանկ :
Սորա հրատարակելու համար պէտք է ունենալ :
Քաջ թղթի քանակ :
Սորա հրատարակելու համար պէտք է ունենալ :
Քաջ թղթի քանակ :

Նախագործի համար զարմանալիքներ չկան :
Դաւան իրականութեան շարժումները չեն :
Սորա հրատարակելու համար պէտք է ունենալ :
Քաջ թղթի քանակ :
Սորա հրատարակելու համար պէտք է ունենալ :
Քաջ թղթի քանակ :

ԱՐԴԱՐԱՐՈՒՄ

ՄԵՎ ԴՈՒՆԱՅԻՆ ԹԻՒՆՆԵՐ

Սիրելի ընկերներ, հիմա ես բանաստեղծ մըն երկ-
տալիսի Սանդուխտ քաղաքը, որ կանոնաւոր ըն-
տիր բանաստեղծական գրութիւններուն համար լա-
տին բանաստեղծներուն զուգահեռ է. եւ ոտանաւոր
չափով թարգմանուած եւ հայերէն տպուած են Ս. Ե-
նէտիկ ասոր լինեալները եւ Ս. Զահեդեանը : Քրիս-
տոսի Տեառն մերոյ աշխարհ զալէն 19 տարի ա-
ռաջ մեռած ըլլալով ասոր գրքերուն մէջէն զար-
մանալի երեւցած է առ Ս. Զահեդեանը գրած մէկ քեր-
դուածը, որ կուսման Սիրելիսի առնելով կու-
սի աղայ ծնանիլ մը կըստորագրէ, եւ ժամանակը
արդէն հասած էր կըսէ, որ ասոր ծնանելովը հին
ժամանակուան ոսկի դարը նորոգի, եւ համաշխար-
հական խաղաղութիւն ըլլայ* :

Փրկչին մերոյ համար աշխարհի մէջ պըտըտած

հին աւանդութիւնը որ ամէն ազգաց մէջ կար՝ եւ
փրկիչը երեւան ելելու տեղն ալ Նորուստադէմի կող-
մէն ըլլալը կը ցուցնէին, կուսման Սիրելիսի,
եւ ասկէք ետքը Ս. Զահեդեանի տունին բանաս-
տեղծութեան, լինեալները Քրիստոսի գալըս-
տենէն եւ Քրիստոնէութիւնը աշխարհի մէջ զար-
գանալէն ետքը այս գուշակութիւնները տեսնելով
կը զայրանային. թալս փրկչին աշխարհ զալէն ա-
ռաջ գրուած գրքերուն մէջ կարդալով բան մը չէ-
ին կրնար ըսել : Նորոգող դարուն մէջ կիսոս ա-
նուն Յոյն փրկիչի մը մըն էր, որ քրիստոնէութե-
ան գեւորած մէկ ճառին մէջ հաւատացնել ու-
ղեց կարդացողներուն թէ քրիստոնէականները այս
գուշակութիւնը հնարեր եւ Սիրելիսի պատգամնե-
րուն կարգը խօսիւն են : Եւ այս ասանկ ըսած ատե-
նը բնաւ չէր յիշեր կիսոս Ս. Զահեդեանի գրքին մէջ
այս գուշակութիւնն ու կուսման Սիրելիսի անունը
վը գրուած ըլլալը. կամ անոր համար որ ինքն
Յոյն էր եւ լատիններէն չգիտնալով լատին բա-
նաստեղծին գրած ին մը այս տեղեկութիւն չունէր :

* Այս ոտանաւորը Հ. Մկրտիչ Աւետիսեան
հայերէնի թարգմանած է համառոտելով, եւ
տպած է Ս. Ե. Զահեդեանի մէջ (համար Զ. էր. 324-326) :
Քրիստոնէութեան պաշտպանութիւն գրող է-
կեղեցւոյ հին հայերէնը գրեթէ ամէն ալ մեր-
ջիւնսի այս բանաստեղծութիւնը կը յիշեն :

մեծն Արստանդիանոս ալ լատիններէն յունական
գեղեցիկ ոտանաւորի թարգմանել տուաւ, որ
Նիկիոյ Ժողովին մէջ հրատարակուեցաւ :
Եւ ետքը :

կամ անոր համար՝ որ ասոր առաջ յարմար պատասխան մը չունէր. եւ այսպէս առարկութիւն մը յիշելը եւ առանց պատասխանելոյ ձգելը բանին չէր գար, աւելի աղէկ էր ասիկայ բնաւ չիշելը. Սիրիլային պատգամին վրայ գրածին պատասխանը տուաւ Սրոպինէս իր Ընդդէմ Լիւթոսի գրած գրքին մէջ, ուր կրտէ թէ արդեօք տեսնո՞ր է Լիւթոս այն պատգամներուն մէկ օրինակը որուն մէջ այս գուշակութիւնը չգտնուի. կամ թէ անիկայ շինողն այն պատգամներուն մէջ խառնող մարդը ով՞ եւ ի՞նչ ժամանակի մարդ լլալը հաստատութեամբ գիտէ՞:

Լտքի ժամանակները անհաւատ գրագէտները աւելի ճարպիկ գտնուեցան. Սիրիլային կամ Վիրգիլիոսին հատուածը անհարազատ եւ ետքէն մտած է ըսելը առանց աղացոյցի եւ անհաստատ խօսք մը լլալը տեսնելով այն մէկդի ձգեցին հարազատութեանը վրայ կասկած մը չցուցուցին. Լտք տեղ աւելի յարմար եկաւ իրենց՝ նոյն իւր գուշակութեան խօսքերուն մեկնութիւն տալով ցուցնել թէ Վիրգիլիոսի համար չէ՞ այն խօսքերը:

Հայնէ անուն Գերմանացի բանասէր մը՝ Վիրգիլիոսի բանաստեղծութիւնները ծանօթութիւններով տպած է Սաքսոնիայի Լայպցիկ քաղաքը 1767 էն 1776, չորս հատոր. որ ետքը Լոնտրա ալ տպուած է 1793 ին. Լոնտրոն երեւելի գրագէտը՝ որուն ուղիմութեանը եւ բանագատութեանը աղէկ վկայութիւն կուտան Գերմանացի եւ Վաղդիացի հեղինակներէն ոմանք, անոնց տուած վկայութիւնը սուտ հանելու աշխատած կերեւի Վիրգիլիոսի առ Պոլիդոն ուղղած քերթուածոյն մեկնաբանութիւնովը:

Սիլիզէն հին եւ նոր հեղինակներու բազմութիւն մը կը յիշէ՝ որ այս քերթուածոյն մէջ արտաքին կարգի բան նշմարէր են. եւ վրայ կը բերէ թէ՝ Լոնտրոն կարծիքէս ալ աւելի սնտոի եւ չինչ. «բան չիմ տեսներ», Բայց ի՞նչ կարծիք է այդ. Հոս կարծիք չիայ. արդեամբ եղած գործ մըն է, Կրնայ մէկը ըսած ըլլալ թէ Վիրգիլիոս անմիջապէս յայտնութիւն տուած է Լոնտրոմէ. ասոր կարծիք կըսուի. եւ Հայնէ ազատ է ասանկ ըսողը ուղտածին շափ ծաղիկոյն. Բայց բանը ասոր վրայ չէ՝ Կրնայ՝ ուրանալ Փրիզին դաշտեան ատենը բոլոր աշխարհի մէկ մեծ դէպքի մը սպասելին: Չէ՞ անշուշտ. ասիկայ անհնար է. եւ ինքն Հայնէ՝ վերոյդրեւել խօսքէն քիչ մը ետքը կըսէ. «Գուշակութիւնները սովորին յարուս մը այն ժամանակ» կիս պէս զօրաւոր եղած չէ, եւ թէ՝ «Լոնտրոն մէկ մարդ պէտքութիւն մը կար որ անբաւ երջան-

«կութիւն կը խոստանայ», եւ Վիրգիլիոսի համար կըսէ թէ այս տեսակ գուշակութիւններէն շատ բան առաւ իր ոտանաւորներուն մէջ:

Հայնէ խնդրոյն հանգամանքը փոխելու համար մեզի պարապ տեղը կրկին եւ կրկին կըսէ որ՝ Հռոմայեցիներուն հրէական սնտոյապաշտութիւնները ծուռ հասկընալէն ծագած բան մըն է այդ. Վլամ զի՝ երեւոյն անպատշաճութիւն ըսելով ի՞նչ ըսել ուզելը իրմէ հասկընալու պէտք չունենալով ալ՝ անոր խօսքերը մտադրութեամբ կարգապողները կրնան համոզուիլ որ Հրէից կրօնական դրութիւնը կամ հաւատքը Հռոմայ մէջ ծանցող ալ ունէր, հաւնող ալ, յայտնապէս հետեւող ալ, նոյն իսկ բարձրաստիճան մարդոց մէջ անգամ. Եւ Հայնէն կը սորվեաք որ Հերովդէս Պոլիդոնի մտերիմ բարեկամն էր, եւ Հռոմ երթարնէ անոր տունը կիշնար. եւ Վիրգիլիոս Վալմակացին՝ որ խիստ իմաստուն մարդ մըն էր, Հերովդէսի գործակաւարն էր, (որ մենք Գաբիւս Կեսարը կըսեմք). եւ () գոտոս կոչսեր ալ սիրելին էր. ուստի շատ աղէկ պատահութիւն ունէր Հրէից կրօնքը նոյն Վայսերսոր վեցընելու. Հռոմայեցիները Հրեաներուն պատմութեանը եւ կրօնքին այնքան անհմուտ կարծել պէտք չէ՝ Բայց դարձեալ կըսեմ. խօսքը եւ խնդիրը ասոր վրայ չէ:

Եւ այն ատենը կարծիք կար արդեօք թէ մեծ բան մը պիտի ըլլայ. արեւելքը յաղթող պիտի ըլլայ. Հրէաստանէն մարդիկ պիտի ելլեն եւ բոլոր աշխարհ իրենց պիտի հնազանդեցընեն. ամէն տեղ կը խօսէին՝ արդեօք վեհափառ կնկան մը վրայ եւ հրաշալի տղու մը վրայ՝ որ մտա ատեններս երկիրքէն պիտի իջնար. որ ոսկի դարը նորէն աշխարհի վրայ բերէ: Եւ այս բաներուն որ պատմական եւ իրօք եղած բաներ են, հակառակելը եւ ուրանալը անհնար է. Տակիտոս եւ Սուետոն երկուքն ալ հեթանոս պատմիչ, ասոր վկայութիւն կուտան. Բոլոր աշխարհ մէկ երջանի յիշատիւնութեան մը կըսուսէր՝ կըսէ Հ. Երվսէ, իր քարոշներուն մէկին մէջ, բոլոր տիեզերք իր զօրութեան ներքեւ աւանելու աշխարհակալի մը համար գուշակութիւն կար, որ բանաստեղծներուն երեւակայութեամբը գեղեցկանալով ամենուն հոգւոյն մէջ եռանդ մը կը պատճառէ, եւ ամէն մարդ հեթանոսական պատգամներէն լուր առնելով աշխարհին արեւելքը դարձուցիր էին, որկէց Փրիզին դաշտեանը կըսուսէին. եւ ասանկ համբաւներու ձայնով Երուսաղէմ արթնցած էր:

Եւ անհաւատները պարտապ տեղը Հռոմէական ազգաբանութիւնները չէր հետադուռն եւ անոնցմէ

չորհ կը խնդրեն որ առ Պողոս քերթուածոյն մէջ հաշակեալ տղան ո՞վ ըլլալը իմացընեն։ Ըյստղան ո՞վ ըլլալը պտնան ալ նէ՝ ասկէց միայն այնքան մը կելէ որ Վիրգիլիոս՝ արեւելք հաշակուած մարգարեութիւն մը մէկ ուրիշ նորածին տղու մը պատշաճեցընելով՝ իր ժամանակի մեծերուն մէկին շողորդութիւն ըրած կըլլայ։ Բայց այդպիսի տղայ ալ չկայ։ Եւ մեկնիչները որքան աշխատին ալ նէ՝ բնաւ մէկը չեն կրնար գտնել որուն կարող ըլլան Վիրգիլիոսի խօսքերը ըստ բնական իմաստից եւ անունագատ յարմարցընել։ ասոր վրայ աղէկ եւ կատարեալ խօսած է Լաւթ Ընդգիացին յաշտո՞րքայնէ Բարսեղ-ոց գրքին մէջ։

Արեմն խնդիրը եւ վէճը խնդրէ՞ր վրայ է։ Զայնէ յաջորդներ ունեցած է իւր ըսածներն աւելի ծաղկեցընելու։ Կը ցաւիմք ճշմարտութեան դէմ կատգած մարդոցը վրայ, որոց անունը տալ չեմ ուզեր կրէ յողուածոյս հեղինակը, որ այսպէս յայտնի խնդրոյ մը հանգամանքը կը մոռնան։ ասորութիւն մը կը հանեն այնպիսի սեղեր որ չեն վերցընէր։ Դեր չըսած բանը բռնել կուտան մեզի, որ ասիմ ունենան անիկայ հերքելով իրենց հրմտութիւնը ցուցընելու։ Եւ մերժածին շինալ պատահանելուն վրայ մեր չըսածին պատասխան տալով կը միտեարուին։

Արքա՞ն շատ են հիմայ այսպիսի իմաստակներ, որ կարծիքը պարտաւորելով անոր գէժ պատասխան կը գրեն այնպէս բաներ՝ որոնց հաւանեալ կը դտնուին նոյն իսկ իրենց հակառակորդ կարծածներն ալ։ Եւ անոնց հաւանութիւնը իրենց ըսածին հաստատութիւն ալ կառնեն։ Կ'էկ տեսակ մը նորելուկ տրամաբանութիւն է ասիկայ։ Եւ ինչ մարդը սանկ է գրեր ըսելով անոր գիմախօսութիւն կը գրեն։ հարցուր անոնց թէ ո՞ր գրած է այն բանը։ ցուցուցած տեղը բաց եւ կարգաւ։ Բոլորովին ուրիշ բան կը գտնեն։

ԿԵԹՈՒՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՔ ՀԵՅՈՑ

Շարանակութիւն։ Տէ՛ր երեւ 266

Սարգիս կաթողիկոսը իր նախնայն Խաչիկ կաթողիկոսին օրինակին հետեւեցաւ, իր կենդանութեան իրեն յաջորդ ձեռնագրելով զՊետրոս, եւ այս ձեռնագրութիւնս մեծ հանդէսով ըրաւ Ընի քաղաքը։ Եւ կաթողիկոսական պաշ-

տօնն ալ անոր յանձնելով ինքն առանձնացաւ։ * Պետրոս կաթողիկոսը Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորին հետ մտերմութիւն ունենալով՝ անոր Սեբաստիա երկմալն իմացաւ։ Եւ ինքն ալ հոն գնաց։ Եւ երբ Կարսի Ըրաս թագաւորին մեռնելն իմացաւ՝ Կարս դարձաւ եւ Ընի քաղաքը գնաց։ ուր էր այն ատենը կաթողիկոսաց բնակարանը։ Վահանայները՝ եւ անոնց զորամամ ժողովուրդը կաթողիկոսին Սեբաստիա բնակելուն ներգացած ըլլալով պաղ կը վարուէին հետը։ անիկայ ալ՝ որ առանձնութիւնը եւ խաղաղութիւնը կաթողիկոսական գերագահ պատիւէն աւելի կը սիրէր՝ դադուռէ մը Վասպուրական երկալով հայրապետական գործերէն ձեռք քաշեց։ Ընի քաղաքը նստող Յովհաննէս թագաւորը եւ նախարարները ուրիշ մէկը կաթողիկոս ընտրել խորհեցան ալ նէ՝ կարծելով որ Պետրոս կաթողիկոսութենէն չհրաժարիր, սուտ երգումներով եւ միջնորդներ ձգելով Ընի քաղաքը բերել տալով ԲՆի բերդը բանտարկեցին։ Եւ անկէց ետքը համարձակեցան անոր տեղը Սահահին վանքին Գիոսկորոս անուն վանահայրը կաթողիկոս ընտրել։ որ աթոռը պարապ եղած ատենը այս պատուոյս արժանի էր սրբակրօն վարուց եւ դիտութեանը համար։ բայց այս պարագաներուս մէջ անարժան եւ հակաթու կաթողիկոս սեպուեցաւ։ որովհետեւ Պետրոս կաթողիկոսէն հրաժարական չառած ասիկայ այն աթոռը չէր կրնար ելլել։ Ըսոր համար երեւելի եպիսկոպոսներէն մէկն ալ Գիոսկորոսը չընդունեց։ Եւ ինչպէս որ Ստաթէոս ուղհայեցին կրտէ (Խաթ. Գաղ. ԳԼ. ԽԹ. եր. 62), ուրիշ հայրապետներուն անունին հետ ասոր անունը կեկեղեցւոր մէջ չյիշուեցաւ։ Եւ մարդ անկէց ձեռնագրուել չէր ուզեր։ այս ձեռնագրութիւնը սուրբ աթոռոյն յատուկ ճանչցուելով։ **

* Աստ Պետրոս կաթողիկոսն է որ ջօրհնէքի օր մը գետոյն ջուրը ընթացքէն կայնեցընելուն եւ ետ դարձընելուն համար գեպարդ ըսուեցաւ։ Եւ ամէն ատեն այս երկրորդական անունովս ճանչցուելը՝ հրաշքին ճշմարտութիւնն անտարակուսելի կընէ։

** Ըսածը եպիսկոպոս ձեռնադրելն է, որ կաթողիկոսի յատուկ է։ ուստի Հիմալան ասրբերովի-նէ գրքին հեղինակը որ կրտէ թէ արքեպիսկոպոսաց այս արտօնութիւնը մեռն օրհնելուն հետ մէկ տեղ անոնցմէ յափշտակուեք եւ կաթողիկոսին տրուէր է, չգիտնալ կեթեւի որ մեր ազգին մէջ երբեք արքեպիսկո-



Մ Ե Հ Ե Գ Ո Յ Ժ

Ստի՛ լրագիրը իր 706 թուոյն մէջ որ 'ի 11 Սեպտեմբրի, 1865, Տ. Ստամբուլի սրբազան Վեհափառ կաթողիկոսին առ Ըստուած փոխման Թիմուր իւրը տալով բոլոր ազգային Լուսաւորչական սուրբ եկեղեցւոյ զաւակունքը՝ իրենց ընդհանրական հոգեւոր հօրմէն որբացեալ ըլլալուն վրայ սգով եւ տրամութեամբ վարակեց :

Ըյս լուրը Տփղիսէն գրող հայազգի անձը քանի մի խորհրդածութիւններ կընէ . որոց տակէն այնպիսի բաներ կը հետեւին որ մենք չգիտէինք : Կը ցաւի սրբազան կաթողիկոսին մասը այնպէս ժամանակի մը պատահելուն՝ «Որ դէպքերն ու մի՛ ջոցներն ամենայն տեղ հայերին (Հայերը) հա՛ւ լածում են, : Ըյս հալածումն որ Հայոց դէմ՝ կայ եղեր, եւ այն ալ Թիւրքիոյ Կոնստանդնուպոլսէն, չըզհետեմք ի՛նչ տեսակ բան է . գուցէ նամակագիրը պարզած էր՝ եւ Ստի՛ իմպագիրը խոհեմութեամբ երեք կէտի տակ պահեր է : Թէ որ Թիւրքիոյ Կոնստանդնուպոլսէն (Ստամբուլ) բարեխնամ կառավարութեան երկիրներն ալ կը պարունակեն նէ՛ որ Հայոց ազգին մեծագոյն եւ գրեթէ չորս հինգերորդ մասը կը բնակի, մեծ չափազանցութիւն կայ զուցուածքին մէջ : Իստանբուլում կառավարութեան այժմեան դրութիւնն այնպէս է՝ որ ամէն հպատակ ազգեր՝ կրօնքի խնայութեամբ չընելով, թէ՛ բրիտանացի եւ թէ՛ մահմեդական կամ հրեայ, քաղաքականօրէն հաւասար իրաւունք ունին . եւ ասիկայ լոկ խոստում մը չէ՛ : Իրօք գործադրուած ալ է : Իրանանու գաւառին կուսակալը հայազգի մ'է . տէրութեան հեռագրատան եւ թղթատարութեանց պաշտօնարանին տեսուչը հայազգի մըն է . հայեր կան պետութեան ամէն խորհրդարանին մէջ՝ բաց 'ի մեծ դենպիսին (Էնփիլիսաֆին) պաշտօնարանէն՝ որ կրօնից վերաբերեալ տեղ մը ըլլալով 'ի հարկէ իրենց նը-

կատմամբ այլակրօն անձ մը հոն չէր կրնար մուտ գտնել : Գուրսերը տեղ տեղ հայը զրկանք եւ խոչտանգանք կը կրեն եղեր . կը լսեմք . բայց ո՞ր զորկանքն է որ բարեխնամ կառավարութիւնը լըսեց՝ եւ զրկողը եւ հարստահարողն անպատիժ թողուց : Թէ որ տակաւին զրկանք կրողներ կան նէ՛ կամ բողոք չընենուն համար, կամ բողոքներն ըստ արժանւոյն չընենուն . համար իրենց կրածին պատճառն իրենք են : Եւ ասոնք այսպէս ըլլալով՝ հայք 'ի հաճկանտան հալածում կրելու վիճակի մէջ չեն : Եւ ինչ կրնանք ըսել Պարսկաստանի համար՝ որ մեծամեծ պաշտօնատարներ կը լսեմք՝ Երեւան խանի պէս, Սեւրոն խանի պէս, եւայլն . ամէն ալ հայազգի . նոյնպէս օտար երկիրներ շատ մը հայազգի հիւպատոսներ ունին : Եւ ինչ գիտեմք Ռուսաստանի համար՝ որ առանց գոյն հալածանք եւ նեղութիւն կրելու կարելի եւ մեծ պատիւ եւ ճշխութիւն կը վայելեն Լազարեան տունը, Բրդու թիւսքի ասպետական ընտանիքը, որուն գրեթէ բոլոր անդամները մեծամեծ պաշտօններու մէջ : Ինչպիսիք մեծանուն գերդաստանը . Գամպուր, որ ցեղէն մէկը արտաքին դործոց տեսչութեան մէջ երեւելի պաշտօն ունի իբրեւ անագ գործակալ տեսուչ Նախարարին : Զանկս շատ չերկընցընեմք, որովհետեւ չգիտցածնիս գիտցածնիսնէս շատ է : Ուրեմն ո՞ր երկիր է որ Հայք կը հալածուին : Հնդկաստան մեծ ճոխութիւն կը վայելեն . եւ Սամահանք եւ Բագարեանք Նաւրու տէր՝ եւ Ենփիլիսայի վաճառականաց մեծերուն կարգը մտած են : Եւրոպական ամէն տէրութեանց երկիրը եւ հիւսիսային Եւրոպա ալ հայ ըսելը հաւասարէ՛ եւ հարկէ ըսելու պէս բան մըն է :

Թիֆլիզու նամակագիրը՝ «Կրքերի ծովերը մեծ մրիկներով կը յուզե՛ կըսէ . եւ բողոք (Ինչ բողոք չգիտեմք . թերեւս այն բողոքն է զոր երբեմն կաթողիկոսը կը կրէին, բայց քանի մի հարիւր տարի է՝ որ չունին), իշխանասիրութիւնը, խորամանկ նը-պատակները, ազգագաւառաւորութիւններն նը-պատակը կենդանացընելու կը ճգնեն, : Ըյս ըսածները այս կամ այն ազգի կամ ընկերութեան կամ կառավարութեան յատուկ չեն . ամէն տեղ կըլլան . եւ իրաւունք ունի յիշեալ նամակագիրը ասոնց դէմ աղօթ խրախուսելու . զոր կաթողիկոսի ընտրութեամբ դարբնացընել կը յուսայ : Եւնք ասանկ բաներու համար միայն ցանկացող եւ աղօթող եմք . բայց չեմք յուսարձ որ՝ մէկ մարդ մը՝ որքան բարձր աստիճանի հասած ըլլայ ալ նէ՛ կրէնք Թիֆլիզու մեծ յուզումները դադրեցընէ . ասիկայ միայն անիկայ կարող է ընելու՝ որ՝ «նաստեաց ալիտցի եւ լուսնի», :

Թե որ հայոց բաղդի փոփոխութիւնը այսպիսի յուզմունքներուն դարձելէն կը յուսայ նէ՝ մարդկօրէն անուսալի է :

Բայց ի՞նչ է ազգէն ուզածը, որպէս զի կաթողիկոսութիւնը իւր անկեալ վիճակէն յառնէ. ընտրութեան խոհմութեամբ կատարուիլը, որով կը կազմուի՝ կըսէ, «Ընդհանրական սահմանադրութիւն հոգեւոր վարչութեան ընդհանուր հայոց, : Ի՞նչ կը յարէ. «Եւս գործի մէջ (սմանեան հպատակներն անշուշտ մի մեծ գործ պիտի կատարեն, «օգուտ բաղելով իւրեանց երեսփոխանական ձայնի բազմութենից, : Հապա ի՞նչ պիտի ըսէ երբ իմանայ որ երեսփոխանք այդ բանին ձեռնհաս իշխանութիւն չունին : Ընդհանուր ազգին հոգեւոր վարչութեան ընդհանուր կանոն (եւ ո՛չ սահմանադրութիւն, որուն այս տարիներս յատկացեալ նշանակութիւնը կանոն ըսել չէ), զնեղու համար ընդհանուր ազգին վրայ իրաւասութիւն ունենալու է. զոր միայն կարգաւորը եւ առաւելագոյն եպիսկոպոսներն ունին, եւ ո՛չ աշխարհականք. իսկ երեսփոխանաց ժողովոյն՝ գաւառական երեսփոխաններն, ալ մէկ տեղ առնելով, միայն մէկ եօթներորդը կարգաւոր են. անոնց մը ալ եպիսկոպոս խիստ քիչ է, եւ կէսէն աւելին ալ եկեղեցական ըլլան՝ տակաւին միայն (սմանեան երկրի բնակչաց վրայ իրաւասութիւն ունին : Թե որ կաթողիկոսութիւնը անկեալ վիճակէն յարուցանել կուզուի նէ, որուն մէջ կաթողիկոսներն իրենք ինկած են առանց մէկէ մը հրուելու, ազգին եպիսկոպոսներէն եւ պատրիարքներէն գումարեալ ընդհանուր ազգային ժողով մը կուզէ առանց միջամտութեան աշխարհականաց. եւ անկէջ հտըր այն կանոնները պահել տալու համար գործադիր իշխանութիւն կուզէ : Առանց ասոնց ապօրինաւոր եւ անպտուղ կըլլայ :

ԺԱՅԻՆԻՆ ԳԼԽԸ

Ես եւ ուխտած էր ամենէն աւելի սիրածն սպաննել՝ երբ այնպէս պատուէր ընդունէր : «Ղըրուենովիքցի Վուլիէլմոս դքսին, որ այս ատենին անդամակից եղած էր, սա խօսքը մէջ կը բերուի. «Սէտովիքի Ղըրուի դուքսն երբ զիս տեսնէ, կ'ըսէր օր մը տիրութեամբ, հարկաւ պէտք է որ կախուլ տամ. ապա թէ ոչ՝ եղբայրակիցներս զիս կը կախեն : »

Եւ այն ցեղէն պրուենովիքցի Վրեդերիկոս դուքսը, որ փոքր ինչ ատեն կայսրութեան ալ Բարձ-

րացաւ, աներեւոյթներէն դատաւարտուելով՝ չորս կողմը պահապաններ առած անանկ տեղ կերթար : Բայց օր մը, երբ կարեւոր գործ մը իրենիններէն քանի մը քայլ հեռանալ ստիպեց զանիկայ, թիկնապահներուն գլխաւորը տեսնելով որ կ'ուշանայ՝ անոր դացած պղտիկ անտառը գնաց, եւ վճռագիրը դաշունէն կախուած, ինքն ալ սպաննուած գտաւ. եղեռնագործն ալ տեսաւ որ ծանր ծանր ետ կը դառնար, բայց ետեւէն ընկնել չի համարձակեցաւ :

Եւս բանը 1400 թուականին եղաւ, երբ Գերմանիոյ մէջ հարիւր հազար աղատ—դատաւոր կենալով՝ ատեանինն այնչափ ուժ գտած էր՝ որ ամէն իշխան իւր թէ պարտաւոր էր անոր ընկերակցութեան մտնելու : Ինչպէս որ ըսինք, Սիգիսմունտ երբեմն նախագահութիւն կ'ընէր հոն : Լուքսեմպուրկեան տան պէս Վտրոլոս Գ կայսրն ալ իւր զօրութեան մէկ մասը նոյն աղատ—դատաւորաց կռակէն գտաւ : Ընդհանր չ'ըլլային նէ՝ դարչելին Սենկեսլաս իւր աստիճանէն ձգուելիք չ'ունէր : Բայց անշուշտ իրաւունք չ'ունին այն պատմագիրները՝ որոնք անոնցմէ կը համարին Յանգուգն Վարդուոյն սպաննուելը :

Եւս բոլոր պատմագիրքաւորն հետեւեւելով Ֆեմէի հին ատեանին վրայ ինչ որ կրնար դադարիւր մը տալ՝ կարծաւոր մը մէջ բերինք : Եւստոյդ կ'երեւի որ այդ ընկերութիւնը մեծին Վարդուոյն գործն է, բայց ո՛չ թէ վախցընելով նեղելու, ալ ընդ հակառակն՝ զօրաւորին առաջ տկարը պաշտպանելու համար, որով ապաստանարան մը հաստատած եղաւ : Սիգիսմունտ կը տրուէր, եւ կրօնականի կամ քաղաքականի մէջ յանցաւոր մէկուն համար բացօրոշ օրէնք մը կար՝ որով այն սահմանները մէկ մ'ալ ոտք չի կոխելով կրնար մահուանէ ազատիլ :

Եսով, երբ աղատ—դատաւորք տկարներն ու անմեղները պաշտպանելու յանձնառութիւններն ունէ հաւատարիմ կեցան՝ իշտ միայն հզօր մարդոց սոսկում էին : Իւր հպատակները ջարդող կամ կողոպտող աւատատէր մը իսկոյն աղատ—դատաւորաց դաշոյնը կը զգար : Հուզկահարն ոճրագործութեան շաւղին առաջ կանգ կ'առնէր, վասն զի դիտէր որ եթէ անկէ անցնի՝ Յաւիտենականին դադունի վրէժխնդիրներուն դատաստանարանը զիմացը կ'ելնէ : Ինքնակալներն ալ այդ երկիւղէն աղատ չ'ըլլալով՝ ամէն բռնաւորական գործ ահով դողով կը մերժէին :

ՔՈԼԵԿԻԻ ԻՏԵԼԵՅԻ ՄԻՋ.

Ընթանալի մէջ այս հիւանդութեանս մտնելը եւ զարմանալը եւ բաւական մարդիկ մեռցնելը խօսած եմք։ Սեպտեմբերի սկիզբները՝ որ մեր կողմերէն զրնժէ բուժութիւն անհետացեր էր, Կաթօլիկ երկրին մէջ զայրանալ սկսաւ։ Ընկնին, լեռներուն, Եգիպտական ծովը նայող կողմը շատ դէշ է։ Տասն քաղաքի մէջ մէկէն երեւցած է. եւ ասոնց մէջ յանունէ կը յիշուին Սան Սէվերինո, Գաբիւնանդա եւ Սանտուրիա, Օգոստոս գաւառին մէջ։ Եւս երկու վրիշխ քաղաքներն ուրիշ քաղաքներէն աւելի ժանտացած է, եւ ճշմարտապէս աւաղելի վիճակի մէջ են։ Իսպաիլ լուսաւորը Սանտուրիայէն խըրկուած նամակ մը կը հրատարակէ. որուն մէջ հետեւեալը գրուած է։

Սանտուրիայի մէջ մեռնողներուն ճիշդ համարները չգիտցուիր. վասն զի այս խեղճ երկիրը դժբաղդապէս վարչութիւն չկայ զստ եւ օգնութիւն չկայ։ Քաղաքին մեծը (սինտիք) եւ քաղաքային տնտեսութեան խորհուրդը եւ վարչութեան խորհուրդն անգամները փախած են։ Հարուստները, կաշուածատները, հանգիստ կեանք վարելու կարողութիւն ունեցողները երեւց տունները եւ համաբանոցները եւ խանութները դոցեցին եւ փախան։ Վիմանապէս բժիշկներն ալ հիւանդներուն օգնելու կարող մարդիկն ալ փախան. միայն գաւառացի տէն խրկուած ոստիկանութեան գործակալ մը ամէն կառավարութիւն ձեռք բռնած է։ Հաց գրտնելու մեծ նեղութիւն կը քաշեմք. Գարանդօէն հաց կը խրկեն մեզի, Եւս եր ո՛չ Ոստանդնուպօլիս՝ եւ ո՛չ Տաճկաստանի ուրիշ երկիրները այսպէս բան տեսանք կամ լսեցինք. այլ ընդհակառակն՝ ձրի բժիշկ եւ դեղ եւ ուտելիք կը տրուէր։ Սակայն Սանտուրիա՝ Կաթօլիկ երկիրը՝ Եւրոպայի կրթեալ քաղաքներէն մէկն է. եւ այս երկիրներուն մէջ Սարտէնեայի կառավարութիւնը քանի մի տեսակ անկրթութիւններ տեսնելով՝ կամ իր գաղափարին հակառակ կը զանազան անկրթութիւն կարծելով թագաւորին ձեռքէն երկիրներն առաւ որ անոնց մէջ ալ կրթութիւն մտցունէ։

Նշանակելու արժանի է՝ իրրեւ հաղուագիտ եւ քիչ տեղ պատահելիք բան մը, որ այս տեղերուն բժիշկներուն ներսը վախ մտեր է. եւ իրենց պաշտօնն ուրանալով փախեր են. այն ալ հիւանդութիւնը նոր երեւան ելած ժամանակէն։ Եսոր համար քաղաքիս մէջ մնացող մեծերը՝ Կաթօլիկ դիր զրելով բժիշկ կուգէին ուրիշ նպատակներէն աւելի. թէպէտ եւ շատ բանի կարօտ էին։

Կաթօլի քաղաքին մասնաժողովները աղէկ վար-

րուեցան այս պարագայներուն մէջ։ Եւ բոլոր Խաւիա՝ եւ մասնաւորապէս Գուրինո քաղաքը կողարութիւններ կազմելու մեծ եռանդ մը կայ։ Եւ առաւելապէս փախող բժիշկներուն ամօթալի երկչոտութեանը նախատինք են Կաթօլիկ եւ լատին մարապետները, որ ամենեւին մաքրեմէն ալ չանցընելով որ իրենց նման մարդոց կեանքը վտանգի մէջ եղած ժամանակը կրնայ մարդ իր ձեռքէն եկած նպաստը եւ ձեռնառութիւնը զլանալ, բժիշկներուն փախած տեղերը ասոնք կը զիմէին. եւ Կաթօլիկն ուր բազմութիւ վանքեր ունին, բազմութիւն մէկէն ելան, ոմանք Սան Սէվերինո եւ ոմանք ալ Սանտուրիա երթալու. եւ ամենուն զարմանացը եւ երախտագէտ գովութեանն արժանի եղան։

Ուրիշ տեղեր ուրիշ կերպ բաներ կը տեսնուէին։ Տեղ տեղ եպիսկոպոսները եւ եպիսկոպոսական փոխանորդները առ Եստուած հոսպարակական աղօթքով ժողովուրդեան ջերմեանդութիւնն արթնցընելու համար սուրբ հաղորդութիւնը եւ սրբոց մատենքը հետ առնելով թափօր կը կազմէին, քաղաքին կամ գիւղին թաղերը կը պարտէին։ Խաւիայի թագաւորութեան ներքին գործոց տեսուչ նախարարը 4). Լանցա մէկ հրովարտակ մը հանելով կը պատուիրէր որ այդպէս թաղեր մը կազմելու համար կառավարութեան հրաման առնելու է։ Թէ որ 10,000 Խաւաջիք՝ եռագոյն դրօշակ բռնելով եւ հայրենասիրական խառնաշօյղ երգեր երգելով առտուրէ մինչեւ իրիկուն փողոցները պարտէին նէ բան չկար. յատուկ հրաման առնելու կարօտ չէին. յայց առջեւէն խաջվառով՝ եւ ետեւէն առ Եստուած աղօթք եւ երգ կարգալով պարտելու 1000 հոգի ըլլարնէ՝ կառավարութեան հրաման ուզելու կարօտ էր։ Եւս կողմէս ալ մեր Խարենամ պետութիւնը Խաւիայի կրթեալ կառավարութեան շատ աղէկ էր, որ երբէք այդպիսի բարեպաշտական գործոց բնաւ արգելք չեղաւ ո՛չ իր ազգին, ո՛չ բրիտանից եւ ո՛չ հրէից։

Օլոնիա քաղաքի քաթօլիկներուն վախը գոցեց կառավարութիւնը. թէպէտ նոյն վախը՝ որ սրբոյն հակօքայ անուանը նուիրեալ է, մասնաւոր մարդու մը ստացուածք ըլլալով կառավարութիւնը անոր տիրօջը ըսելու էր որ գոցէ. անմիջապէս իրեն ընելու բանը չէր։ Եւս կրօնաւորները՝ որութեան հոգի էին, 1855 ին քօլէրային ժամանակը շատ մեծ օգնութիւն ըրած էին քաղաքացոյց. ուստի Օլոնիացիք քօլէրան իրենց երկիրը զայրանայ նէ ինչ ընելիքներն մտածելով կառավարութեան դէմ շատ դժգոհ եւ զայրացած են։

ՔՕԼԵՐԵՅԷ ՏԵՍԵԿ ՄԸ

ԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ

Ընթանայի մէջ եւ շրջակայները քօլերան սաստկացած ժամանակը՝ օգոստոս ամսոյ մէջ, բնակիչներէն կրցողը քաղաքէն եւ բնակութենէն փախաւ։ Ըսիկայ ուրիշ քաղաքներուն ալ վախ ձգեց. չըլլայ որ փախստականներուն հետ այն դժնդակ ախտըն ալ իրենց մէջ մտնէ. եւ այս վախը դէշ հետեւութիւններ ալ ունեցաւ։ Վիրէնցէի կառավարութիւնը նախատեսութիւն բնաւ չունէր. եւ զըրեթէ մօտակայ տեղերը պատահածներուն բոլորովին հոգ չէր տանիր։ Ուստի գեղացիները հարկ սեպեցին զգուշութեան միջոցներն իրենք մտածել եւ գործադրել։ Բայց գեղացիին մտածութիւնն ի՞նչ կրնայ ըլլալ։ Իրենց գիղին կողմը եղող անծանօթ դրսեցի մը տեսնելուն պէս մէկը հրացանը կառնէր, միւսը բաճը, եւ վրան վազելով կը հալածէին. գեղերնին մանել չէին թողուր։

Խեղճ մարդ մը Սէքանադի երթալ ուզեց. բնակիչները ներս չառին, ուստի ճամբան դէպ ի լօրէդօ դարձուց. բայց դունէն ներս չմտած Էւթիէն բռնուեցաւ։ Տեսնողները սոսկալով կը փախչէին. խեղճը քահանայ կուգէր։ Քաղաքէն քահանայ մը իմանալով եկաւ, խոստովանցուց. եւ այն պարագային մէջ ընելիք պարտականութիւնները կատարեց. եւ մարդը հանդարտ խղճիւ հոգին աւանդեց։

Մեռնելէն ետքը ճանչցուեցաւ որ անիկայ այն մարդոցմէն է եղեր՝ որ իրենց առողջութեան ժամանակն անհաւատութեան նուիրած են զիրենք. մահը մօտեցած ատենը աչքերնին կը բացուի եւ հաւատքը կարծնայ։ Իտալիա անհաւատութեանց ընկերութիւն մը կայ եղեր՝ որ Տեառն մերոյ մարդկային ազգը սիրելովն անոնց փրկութեան համար մարդանալն ու խաչելը ապերախտ ամբարըշտութեամբ իրենց ատելութեանն ենթակայ բռնած, երկրպագելի սուրբ խաչը ամէն ատեն ոտնակոխ ըլլալու վիճակի մէջ գտնուելու համար ոտքերնուն տակը խաչի նման շինել կուտան եղեր։ Եւս մարդու ալ ոտքին տակը այս նշանն երեւցեր է։ Հանդերձեալ աշխարհի երկիւղը շփոթուել խելքը զըլուխին կը բերէ. բայց երանելի են անոնք՝ որ զըղջալու ժամանակ կունենան. մահը յանկարծակի չտանի զանոնք։ Բռաւել եւս երանելի են անոնք՝ որ այդ վախը առողջութեան ժամանակն ալ մըտքերնին ունին. եւ աշխարհիս մէջ միշտ մաքուր իղձմտանօք վարուին։

ԸՆԶԵԼՍՊԸՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՍ

ՀԸՐԸՆԿԵՑՈՒԹԻՒՆ

Ըմնուն ծանօթ է որանցեայները բողոքական հայոց քաղաքական ազգապետ Պ. Ստեփանին տունը բռնկեցաւ. եւ կրակը մարելու պացողները Պ. Ստեփանը ինկած մեռած՝ եւ մէկ հատիկ տղան ալ կախուած դտան տանը մէջ։ Ո՞վ կը կարծէր՝ որ այսպէս բան մըն ալ այս դէպքէս քիչ ժամանակ ետքը նոյնպէս բողոքական քարոզչի մը պատահի Պերմանիայի Ընհալդ դէսսաւ դքսութեան Սօսլա քաղաքը։ Լաէ անուն քարոզիչ մը իր կիներն ու տղաքը երաժշտական հանդէսի մը ներկայ գտնուելու պատճառաւ Ղէսսաւ քաղաքը խրկելէն ետքը իր տանը կրակ կուտայ եւ նոյն տանը մէջ ինքզինքը կը կախէ։ Եւս դէպքս պատճառը լրագիրը ասոր ասանկ ընելուն պատճառն ալ կը նշանակէ։ Ստակի գողութեամբ ամբաստանուած ըլլալով այն օրերը դատաստանական քննութիւնը պիտի ըլլայ եղեր իրենց կրօնական ժողովքին մէջ. եւ չկրնալ արդարանալքը խելքը կտրելով՝ եւ մարդոց առաջը խաղը ու խայտառակ ըլլալուն երկիւղն իրեն յաղթելով մարդկային դատաստանէն փախչելու այս ճամբան գտած է. եւ յաջողած ալ է. բայց գողութեան վրայ անձնանպանութեան սոսկալի ոճիրն ալ վրան՝ Ըստուծոյ ահեղ դատաստանին ներկայանալով բանն ի՞նչպէս կըլլայ. անիկայ կամ չէ՝ մըտածեր իր կրիցն ամբողջմանը մէջ, կամ Պերմանիայի ուրիշ բողոքականներուն շատին պէս ասիկայ ալ հոգեոյն անմահութեանը եւ հանդերձեալ հատուցմանը չհաւատացողներէն է եղեր։

ՏԵՕՐԷՆ=ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԳԻՐ

ՅԱԳՏ. ԳՐ. ՏՐ. ԿՐԳ. ՏԵՐԱՅԵՆՏ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

ՎԵՋԻՐ-ԽԱՅ